

Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi

ARKEOLOJİ-RÖLEVE-RESTORASYON
EPIGRAFI-ANTROPOLOJİ-MÜZİK-TİYATRO
TEOLOJİ-FOLKLOR

Sayı : 10 Aralık 1991-İstanbul
KDV Dahil 40.000.-TL.

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü : Enis KARAKAYA

Teknik Müdür : Tolunay TİMUÇİN

Genel Sekreter : Yavuz TİRYAKİ

Yayın Kurulu : Şebnem AKALIN
Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
Selda (Kalfazade) ERTUĞRUL
Özkan ERTUĞRUL

DANIŞMANLAR : Prof.Dr.Semavi EYİCE
Prof.Dr. Ara ALTUN
Doç.Dr.Selçuk MÜLAYİM
Dr.Hüsamettin AKSU
Dr.Engin BEKSAÇ

Dizgi-Dizayn: Fazlı DURMUŞ - Nedret TOPÇU
343 65 65

Film : Cem Has Grafik 512 40 40

Kapak ve İç Baskı: Örünç Matbaası 528 42 68

REKLAMLAR :

Arka dış kapak(renkli):..... 6.000.000.-TL.
Arka iç kapak:3.000.000.-TL.
Ön iç kapak:4.000.000.-TL.
İç tam sayfa:2.000.000.-TL.
İç yarım sayfa:1.000.000.-TL.

* Yıllık Abone: 120.000.-TL.'dir. Banka hesabına yatırılan paranın dekontunun aslı veya fotokopisi gönderildiğinde dergi adresinize postalancaktır.
Banka-Hesap No: Vakıflar Bankası İstanbul/Beyazıt Şubesi 2002275 nolu hesap.

Yurtdışı Abone Ücreti: 25 \$

İRTİBAT ADRESİ: Tolunay TİMUÇİN 9 (1) 527 29 58
Mollafenari Sok. Birol İşhanı Kat: 3
34410 Cağaloğlu / İSTANBUL

Bu sayıya yaptıkları yardımlardan dolayı
Rezan Çelebi, Fulya Tiner, Arzu İyianlar, Bekir
Tosun ve Mustafa Selimoğlu'na teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER

- * Anadolu Türk Sanatında XIV. Yüzyıl (Selçuk MÜLAYİM)..... 2-14
- * Bursa'da İrgandı Köprüsü (Doğan YAVAŞ)..... 14
- * Türk Heykel Sanatının Oluşumuna İlişkin (Sevay OKAY)..... 15-24
- * Harbiye Mektebi'nin İlk Resim Hocası Joseph Schranz Hakkında Yeni Bilgiler (Dr.Banu MAHİR)..... 25-26
- * Edirne Hamamlarının Restitüsyon Sorunları (Dr.İlter BÜYÜKDIĞAN).....27-34
- * 1966'dan Bu Yana Bodrum Camii ve Çevresine Ne Yapıldı ? (Fulya TİNER)..... 35-38
- * Selçuklular'da Taç Geleneği (Dr. Zühre İNDİRKAŞ).....39-46
- * Mustafa Düzgünman Bibliyografyası : Bir Deneme (Osman TURAN).....47-50
- * İzmit'te Bulunan Duvarları Resimli Mezar Odası (Enis KARAKAYA).....51-53
- * Hamur Türbesi (Yılmaz BÜKTEL)..... 54-56
- * Ahşap Kafesler (Nur URFALIOĞLU).....57-61
- * Hacılar Üzerine Notlar ve Seramik Örnekleri (Zeynep ERGİN).....62-72
- * Antik Stadiumlar (Secda SALTUK)..... 73-77
- * Edirne'de Yıkılmaya Yüz Tutmuş Bir Yapı: İtalyan Kilisesi (Gülsüm KURT).....77-78
- * Yeni Bulunan Bir Çeşme Kitabesi (Doğan YAVAŞ).....79

* Kapak : Üzerinde İskit hayatından sahneler olan Kırım-Kerç, Kuş Oba kurganı 1870 kazısında bulunmuş som altın vazo M.Ö.4.yy. [Leningrad (Petrograd) Ermitage Müzesi]

Dergide yayınlanan makalelerin sorumlulukları yazarına aittir. Kaynak gösterilmek kaydı ile yararlanılabilir.

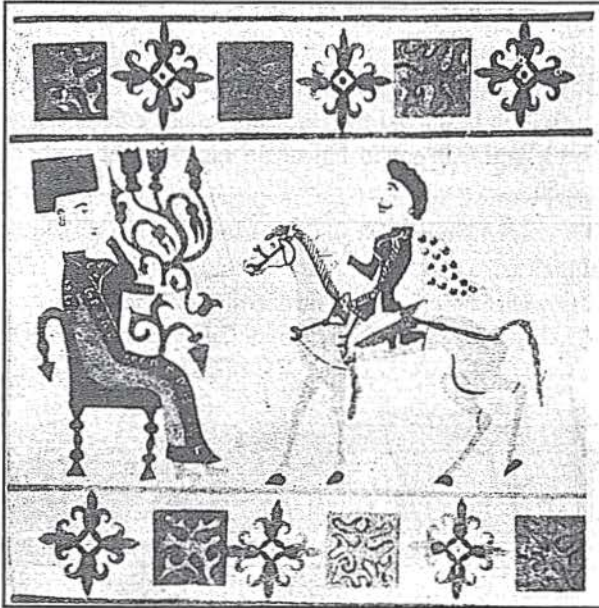
SELÇUKLULAR'DA TAÇ GELENEĞİ

Dr. Zühre İNDİRKAŞ*

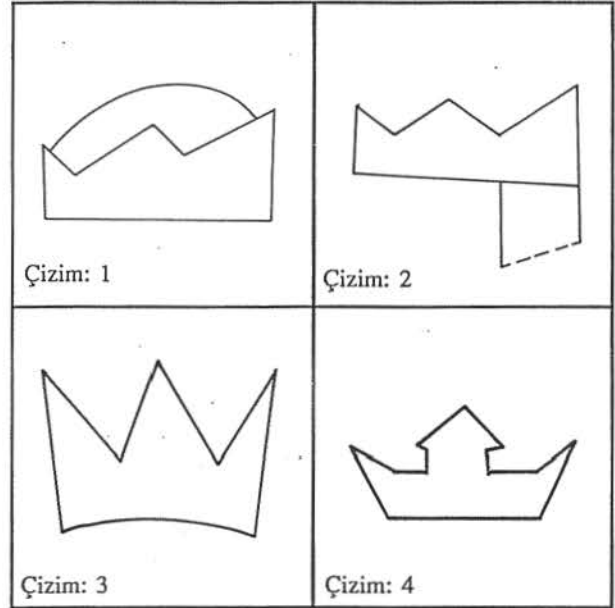
Taç, tarih boyunca tüm toplumlarda hükümdarların başına giydiği form olarak farklı da olsa, anlam bakımından iktidar va tanrısal gücü simgeleyen özel bir başlık çeşididir. Bu bağlamda tarihte siyasal düzenler kurmuş tüm kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe de taca rastlanır. Uygarlığın beşiği olan Mezopotamya ve Mısır kültürlerinde; tacın tanrı betimlerinde, tanrının gücünü vurgular nitelikte kullanıldığı görülür. Bunun yanı sıra aynı tür taçlara hükümdar tasvirlerinde de rastlanır. Zira erken kültürlerde hükümdar; gücünü tanrıdan alan, tebasını tanrı adına yöneten üstün kişidir. Nitekim tacın Türkler'de de bu anlamda kullanılmış olduğu çeşitli betimlerde görülmektedir.

Günümüze ulaşan birkaç taç örneğinin dışında Türkler'de tacı ancak duvar resimleri, minyatür, taş kabartma vb. betimler aracılığıyla tanımak mümkündür. Bunların en erken örneği, Altay kültür çevresindeki

Pazırık kurganlarının beşincisinde bulunan 6.50 m. x 4.50 m. bir keçe örtünün üzerindeki Toprak Tanrıça'sının başındaki taçtır (Resim 1). Tahta oturur durumda profilden betimlenmiş tanrıça figürünün karşısında atlı bir figür bulunmaktadır. Tanrıçanın başında, görünüşü kumaş izlenimini veren kırmızı bir örtü üzerinde, yine kumaş izlenimini veren üçgen dilimli, siyah renkli bir taç vardır. Sözü geçen örtünün tarihine ilişkin değişik görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle ki, J.F.Haskins, İ.Ö.IV.yy. ortalarına (1), L.Rudenko, İ.Ö.Vyy.'ın ikinci yarısı ile İ.Ö.IV.yy.'ın ilk yarısı arasında (2), L. R. Kızlasov ve diğer bir çok Sovyet araştırmacı İ.Ö. II-I. yy.'lar arasında tarihlemektedir (3). Bu tanrıçanın başındaki üçgen dilimli tacın benzerlerine Çinliler'in II.Han dönemi (İ.Ö. 205-İ.S.25) taş kabartmalarındaki Hun Türklerini betimleyen bazı figürlerde rastlanır (4). Bunlardan biri İ.Ö.227'lerde yaşadığı belirtilen

Resim 1: Pazırık Kurganından üzerinde tanrıça betimi bulunan keçe örtü

Ç:1 Ts'nin Quyang'ın tacı; Ç: 2 Kinyiti'nin tacı; Ç: 3 Çocuk kral Teh'eng'ing tacı; Ç: 4 Shantung Han kabartmalarından, Anıtsal baştaki tac

*İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi

Resim 2: General Li-Ling'in evi

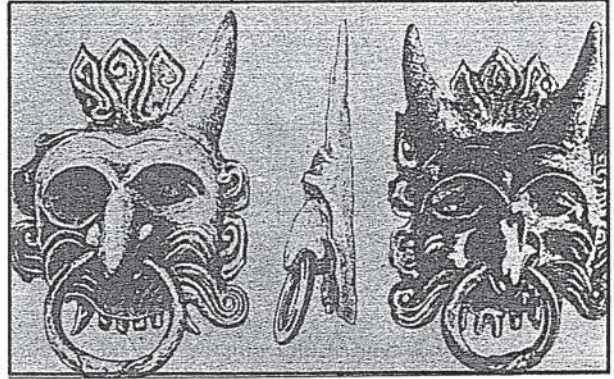
"Ts'in Quyang" adlı ve hep ibadet ederken görülen soylu bir kişidir. Kabartmada profilden betimlenmiştir. Başında üçgen dilimli bir taç bulunmaktadır (Çizim 1). Dilimlerden arkada olanı öndekilere göre daha yüksektir.

Daha sonraki Shantung Han kabartmalarında görülen ikinci figür ise "Kinyiti"dir. Kinyiti; Kansu Hunlarından, yazıtlarda "Hieutch ou" diye anılan Hun topluluğu kralının oğludur. İ.Ö. 121'deki Hun savaşlarında Çinliler'e esir düşmüştür. Bu prens Çin sanatında tanrıya saygının simgesi olarak gösterilmiştir (5). Bu figür de yine bir heykel önünde ibadet ederken betimlenmiştir. Giysileri Çinliler'in giysilerinden farklıdır. Onların barbarların giyimi dediği pantolon giymektedir ve başında Pazırık Kurganında bulunan keçe örtüdeki tanrıçanın tacına benzer bir taç taşımaktadır (Çizim 2).

Yine geç dönem Shantung Han kabartmalarında, Hunlar'a bağlantısı olan ve "Tcheou" Hanedanı diye anılan hanedena mensup çocuk kral "Tch'eng'in Kuzey başkentinde tahta çıkışı (6) betimlenmiştir. Bu kabartmada cepheden betimlenen çocuk kral "Tch'eng" in başında üçgen dilimli bir taç vardır (Çizim 3).

Yukarıda sözü edilenlerden başka Shantung Han kabartmalarında bir de anıtsal başa rastlanır. Cepheden gösterilmiş olan bu başın üzerinde üçgen dilimli bir taç bulunmaktadır (Çizim 4). Başın altında Kansu Hunları ile Kral Wu-pan arasında geçen olaylarla ilgili bir yazıt vardır (7). Görülüyor ki Çin Han kabartmalarında Türk hükümdarları ya da pransleri üçgen dilimli taçlarla betimlenmişlerdir. Bu taçların Göktürkler ve Selçuklular'da da kullanıldığını izlemek mümkündür.

Hun Türkleri'nde rastlanan diğer bir taç örneği de "Ch'ih-yo" nun tacıdır. Ch'ih-yo, Hunlar ve öbür Türk boylarının savaş tanrısıdır. Aynı zamanda Hunlar'da madden işçiliğinin ve zırh, ok gibi savaşla ilgili gereçlerin yaratıcısı sayılır (8). Bu tanrının bir betimine Abadan Irmağı yakınlarında özel bir evin kapı tokmağında rast-

Resim 3: Li-Ling'in evinde savaş tanrısı Ch'ih-yo'yu simgeleyen bronz kapı tokmağı

lanır. Bu ev Çinli general Li-Ling'e aittir (Resim 2). Li-Ling İ.Ö.99'da Hunlar'a sığınmış, Hun kralının kızı ile evlenmiş ve Kırgız Türkleri'nin yönetimi kendisine verilmiştir. Li-Ling'e ait olan bu evin kapı tokmağı üzerindeki Ch'ih-yo'nun betiminde, Tanrının başında cepheden üçgen yaprak dilimli bir taç bulunmaktadır (Resim 3). Bu taca çok benzeyen örneklere Selçuklular'da sıkça rastlanacaktır.

Türkler'e ait daha geç bir taç örneği ise Kudirge'de kaya üzerine çizilmiş Göktürk tanrıçasının ya da kralının başındaki taçdır (Resim 4). Altay Kültür Çevresinde Altunış Dağlarında, Kudirge'de 550-745 yıllarına tarihlenen Göktürkler'e ait kaya üzerine çizilmiş bir dini tören sahnesi dikkati çekmektedir. Burada ortadaki büyük figürün başında üçgen dilimli bir taç bulunmaktadır. Kimi araştırmacıların Umay Tanrıça (9), kiminin ise Göktürk hakanına ait olduğu görüşünde (10) oldukları bu figürün başındaki taç Han kabartmalarında görülen çocuk kral Tch'eng'in başındaki taçla hemen hemen aynıdır.

İ.S. VI-VIII.yy.'larda Orta Asya'da tanrılarla bütünleşen kağan betimlerine rastlanır. Bunlardan biri Koruyucu Tanrı Nagaraya ile özdeşleşen Türk Kağanına

Resim 4: Kudirge kurganından dinsel bir tören

Resim 5: Kızıl Ming-Öi, Nagaraya Mağarası'ndan koruyucu tanrı- kiral

aittir (Resim 5). Kızıl'da Ming-Oi mağaralarından Nagaraya mağarasında, sella kapısının iç duvarında yer alan Tanrı-Kral elinde kurt başlı bir kargı taşımaktadır. Yalnızca en büyük kağanların bu bayrağı taşımaya hakkı olduğu bilinmektedir (11). Bu Tanrı Kral'ın başındaki taçta cepheden üç üçgen dilimli bölümün üzerinde daha küçük ikinci bir bölüm görülür. Sözü edilen tacın tüm çıkıntılarının ucunda altı tane yuvarlak topçuk biçiminde süsler bulunmaktadır. Bu taçtan başka Tanrı-Kral'ın başının arkasında yılanlardan oluşmuş bir sarmalın ortasında üçgen dilimli bir taç daha vardır. Bu daha önce görülen çocuk kral Tch-eng ve Kudirge'deki tanrıça Umay'ın tacının hemen hemen aynıdır.

Türkler'de tacın İslam öncesi gelişimini kısaca özetledikten sonra İslami dönemde nasıl bir gelişme gösterdiğine bakalım. Bu gelişmeyi daha iyi değerlendirebilmek için bölgedeki tarihsel ve kültürel yapıyı kısaca gözden geçirmek gerekir.

Türkler'in kitleler halinde İslam dünyası ile kaynaşmaları ilk kez IX.yy.'da Abbasi halifelerinin, Türk toplulukları devşirip, Samarra kentine yerleştirmeleriyle başlar. X.yy.'da ise Sir-derya (Seyhun) kıyıları ve bu

ırmağın kuzeyindeki topraklarda yaşayan Oğuzlar özellikle İslam dünyası ile olan ticari ilişkileri etkisi ile bu yüzyıldan başlayarak İslamlığı benimsemişlerdir. Moğol saldırıları nedeniyle Azerbaycan ve Doğu Anadolu başta olmak üzere Ön Asya'ya yayılmışlardır. X.yy. sonlarında Selçuk Bey'in liderliğinde başlayan devletleşme çabaları Tuğrul ve Çağrı Beyler zamanında sonuçlanmıştır. İslam dinini benimsemeleri ile Türklerin dünya görüşlerinde ortaya çıkan büyük değişiklikler yaşam biçimlerine de yansımıştır ve Şamanizm, Maniheizm, Budizm gibi dinler ve kültürleri ile yaşayagelmiş Türkler'e İslam dini başlangıçta bir canlılık getirmiştir. Şöyle ki, İslam dininin egemen olduğu toplumlarda putlar, putlaştırılmış hükümdarlar, ayrıcalıklı soylular, rahipler gereksiz görülmüştür. Tanrılarla özdeşleşen hükümdar anlayışına karşı olan bu görüşte bir hükümdarlık simgesi olan taca da yer kalmamıştır. Ancak İslam dininin yayıldığı İran ve çevresinde, Pers, Part ve Sasani kültürlerinde süregelen köklü bir taç geleneği vardır. Özellikle İ.S.III.yy.'ın ortalarından itibaren varlıklarını gösteren Sasaniler'de, kiralalar yeryüzünde Tanrı'nın vekili sayılırlardı ve her hükümdarın kendisine özgü özel bir tacı vardı. Sasaniler bu taçların yanı sıra bir de taht üzerinde tavana asılan ve hükümdarın altında oturduğu asma taçlar kullanmışlardır.

Selçuklular'ın İran'a egemen olmaya başladıkları dönemde, bölgede büyük bir kültür karmaşası yaşanmakta idi. Geleneksel hükümdarlık düzeninin yerini mutlak bir yönetim almıştır. Sasani İmparatorluğundaki görkemli yaşam biçimi yeni dinin getirdiği coşku ile yok edilmiş, eski gelenekler yerlerini İslam değerlerine bırakmıştır. Ancak Araplar kökünden sarstıkları bu kültür değerlerinin yerine koyabilecekleri güçlü bir kültür ve sanat yapısına sahip değildiler. Bu durum bölgede bir kültür boşluğuna yol açmıştır. İşte böyle bir ortamda örgütlenen Selçuklular Orta Asya'dan getirdikleri kendi hükümdar ve taç anlayışlarını İslam dini ve bölge kültürü ile kaynaştırarak devam ettirmişlerdir. Bu süreci değerlendirirken; Selçuklular'ın atası olan Oğuzlar'daki taç anlayışını onların en önemli kültürel belgesi olan Dede Korkut destanlarında aramak gerekir. Sözü geçen destanın Kam Türe oğlu Bamsı Beyrek bölümünde Han Kazan; Pay Püre Bey'e"ne ağlayıp bağıryorsun" dediğinde Pay Püre Bey "Oğulda nasibim yok. Allah Taâla bana beddua etmiştir beyler. Tacım tahtım için ağlarım. Gün olacak düşeceğim, öleceğim yerimde yurdumda kimse kalmayacak" der(12).

Yine aynı destanda Kazan Bey oğlu Uruz Bey'in esir olduğu bölümde, Kazan Bey oğluna; "Yay

çekmedin, ok atmadın, baş kesmedin, kan dökmedin. Kanlı Oğuz için ganimet almadın. Yarınki gün olup zaman dönüp ben ölüp sen kalınca tacımı tahtımı sana vermezler diye sonumu andım, ağladım oğul" der(13).

Görülüyor ki taç Oğuzlar'da taht ile birlikte anılan bir hükümdarlık sembolüdür. Daha sonra Selçuk Bey'in çabaları ile başlayıp Tuğrul ve Çağrı Bey'ler zamanında devlet kuran ve İran, Irak, Kirman ve Anadolu'da kurdukları devletlerle büyük bir İmparatorluk haline gelen Selçuklular da tacı bir hükümdar simgesi olarak kullanmışlardır.

Her ne kadar günümüze Selçuklular'a ait taç örnekleri ulaşmamışsa da gerek yazılı kaynaklardan gerekse minyatür, çini, taş kabartma vb. gibi eserlerde taç ve taç betimlerine rastlanmaktadır.

Yazılı kaynaklarda Selçuklu İmparatorlarının taç giymeleri ile ilgili çeşitli bilgilere rastlanır.

İbn-ul Cevzi, el-Muntazam fi tarihi'l mülük ve lümem adlı eserinde Selçuklu İmparatorluğu'nun ilk hükümdarı Tuğrul Bey'i (1040-1063) Büveyhroğullarına karşı kazandığı zaferden sonra Bağdat'a davet edip, Halife el-Kaim'in dünyevi yetkilerini sultana devrettiğini ve kendisine törenle taç giydirdiğini ifade etmektedir(14). Bazı kaynaklar değerli taşlarla süslü (15) bu tacın büyüklüğü ve ağırlığı nedeniyle sultanın halifeye saygısını göstermek için eğilip yeri öperken güçlük çektiğini ifade etmektedir(16).

Yine aynı eserde Melikşah'ın (1072-1092) kızı Melmelek Hatun ile Halife Muktedi'nin evlenme törenlerinde bulunmak ve taç giymek üzere Bağdat'a gidişi ve görkemli bir törenle helife tarafından taç giydirilişi anlatılmaktadır (17). Bu tarihi taç giyme töreninin ardından sultanın tacın ağırlığından yakındığı belirtilmektedir(18).

Taht mücadelesi sırasında Nizami köleleri tarafından korunan ve Rey şehrine getirilerek tahta oturtulan Berkyaruk'a (1093-1104) şhrin reisi olan Ravendi tarafından değerli taşlar ve altınla işlanmış saltanat tacı giydirilmiştir(19).

Selçuklu İmparatorluğu bünyesinde bulunan Anadolu Selçukluları, Kirman Selçukluları gibi tâbi devletlerin başındaki sultanların da taç giydiği bilinmektedir.

Anadolu Selçuklu Sultanı I.Mesud (1116-1159), ölümünün yakın olduğunu hissedince oğlu II.Kılıç Aslan'ı Konya'da Sultan ilan eder. Bütün devlet erkani ve beylerin katıldığı bir törenle kendisi tahttan inerek oğlunu tahta çıkarıp, başına taç koyar(20).

Tarihçi İbn Bîbî, Selçuklu Sultanlarından İzzettin Keykâvus'un ölümünden sonra (1220) devletin ileri ge-

lenleri ve şehzadelerin, yeni sultanı seçmek üzere toplanarak "Sultan tacı" nın Alaeddin Keykubat'a verilmesine karar aldıklarını(21), Alaeddin Keykubat'ın yabancı elçileri altın işlemeli tahtında oturmuş, başında saltanat tacı olduğu halde kabul ettiğini belirtmektedir(22).

Kirman Selçuklularından Sultan-Şâh ölümünden sonra oğlu olmadığı için taht ve taç Turan-Şah'a verilmiştir(23).

Görülüyor ki ilk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey zamanında halife tarafından Sultana giydirilmesiyle başlayan taç giyme geleneği Selçuklularda bir saltanat simgesi olarak süregelmiştir. Ancak, İslam öncesindeki Tanrı ile özdeşleşen hükümdar anlayışının yıkılmasıyla, Taç dünyevi yetkilerde donanmış hükümdarların giydiği bir iktidar semgesi niteliğini kazanmış ve dinsel anlamını yitirmiştir.

Öte yandan minyatürlerde ve öbür bazı betimlerde Selçuklu sultanlarına rastlanmaktadır. Sultanlar bu betimlerde genellikle her bir dilimli yaprak formunda olan cepheden üç dilimli taçlar giymektedirler. Kimi araştırmacıların "Selçuklu Tacı"(24) olarak adlandırdığı bu taç bütün betimlerde aynı formu göstermektedir ancak üzerindeki motifler değişmektedir.

Reşidu'ddin'in Moğol Hükümdarı Gazan (1295-1304) ve Olcayto Hanlar döneminde hazırladığı dünya tarihini anlatan Câmî-üt-Tevarih adlı eserindeki minyatürlerde Selçuklu Sultanları hep bu tip taçlarla görülmektedir. Örneğin; Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki (Hazine 1654) 7/7/1317 tarihli nüshada Alp Aslan I(1063-1072) tahtında oturmakta ve Veziri Nizamülmülk ile birlikte idam hükümlülerini huzura kabul etmektedir (Resim 6). Bu betimlemede sözü geçen sultan başında cepheden üç yaprak dilimli taçla görülmektedir.

Resim 6: Alp Aslan, Câmî-üt Tevarih (Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı)

Resim 6: Alp Aslan, Câmî-üt Tevârih (T.S.M.Kitaplığı)

Resim 7: Alp Aslan, Câmî-üt Tevârih (Edinbourg Üniversitesi Kitaplığı)

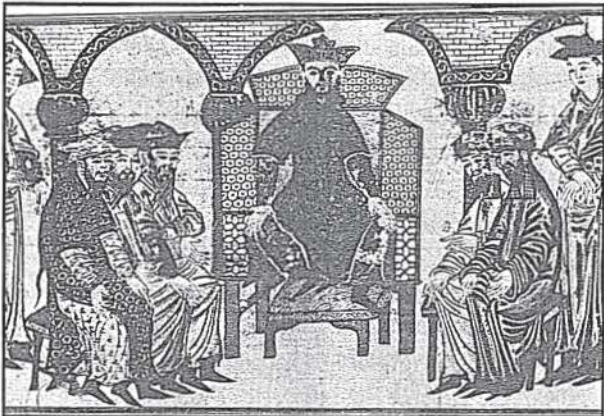
Edinbourg Üniversitesi kitaplığındaki nüshada Alp Aslan (1063-1072) (Resim 7) yine aynı tip bir taç giymiş, tahtında otururken görülmektedir. Sultan Muhammed İbn Melik Şah (1118-1157) (Resim 8) ve son Selçuklu hükümdarı II.Tuğrul (ölümü 1194) (Resim 9) başlarında Selçuklu tacı olduğu halde tahtta oturmuşlardır.

Câmî-üt Tevârih'deki hükümdar betimleri arasında Sultan Berkyaruk Şah'ın (1033-1105) üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Çünkü Sultan Berkyaruk'un başındaki taçtan başka tepede çadıra asılı izlenimini veren daha büyük bir taç bulunmaktadır. Bu tacın arkasında kumaştan kurdelayı andıran bir bant görülmektedir (Resim 10.11). Tacın bu özellikleri Sasanî taçlarını anımsatmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken nokta Selçuklular'ın da Sasanîler'in etkisiyle asma taç kullanmış olabilecekleridir.

Nitekim bu dönem Selçuklu egemenliğinde yaşamış ve aynı kültür çevresinden olan Gazneliler'de de Sultan Mahmut'un altın zincirle tavana bağlı olan asma tacının varlığı bilinmektedir(25).

Görüldüğü gibi söz konusu minyatürün; Sasanîler'deki köklü taç geleneğinin Selçuklular'ı etkileyerek varlığını sürdürmesini belirtmesi bakımından belgesel bir niteliği vardır. Selçuklular'da sözü edilen üç yaprak dilimli taçların kullanımının yaygın olduğu

Resim 8-9:Üstte Sultan Muhammed İbn Melik Şah ile altta son Selçuklu Hükümdarı II.Tuğrul. Câmî-üt Tevârih (Edinbourg Üniversitesi Kitaplığı)

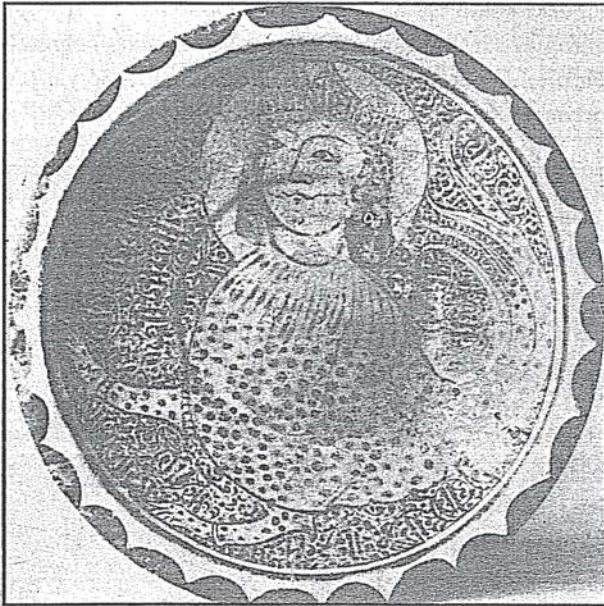

Resim 10: Sultan Berkyaruk, Câmî-üt Tevârih (Edinbourg Üniversitesi Kitaplığı)

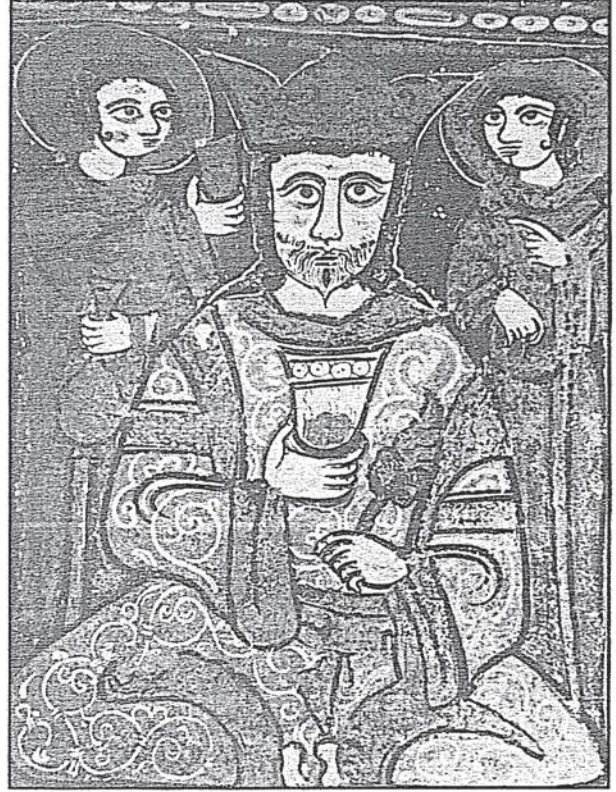

Resim 11: Sultan Berkyaruk'u gösteren minyatürler bir ayrıntı. Sultan'ın başının üzerindeki taç Câmî-üt Tevarih (Edinbourg Üniversitesi Kitaplığı)

görülmektedir. Bu dönemde Türk kültürünün etkili olduğu Arap toplumlarında da zaman zaman bu taçların betimine rastlanmaktadır. Bunun da ötesinde 827-1061 yılları arasında Sicilya'da egemen olan Araplar, Türk etkilerinin buraya yansımalarına nedan olmuşlardır.

Resim 13: Rey şehrinde bulunmuş XI.yy.'dan seramik tabak üzerinde taçlı sirene

Resim 12: Palermo Capella Paletina klisesi - duvar resmi

Örneğin, Palermo'da XII.yy.'ın ortalarında Norman Kraları için yapılan Saray kilisesinin duvarlarında Türk etkileri taşıyan bir seri resim vardır. Bunlar arasında elinde içki kadehi, bağdaş kurup oturmuş kral figürü tipik Türk özellikleri göstermektedir. Bu figürün de başında Selçuklu tacı taşınması dikkati çekmektedir (Resim 12).

Selçuklular'da sözü edilen bu taçlara yalnızca hükümdarların başında değil, aynı zamanda siren, sfenks, melek gibi mitolojik doğaüstü figürlerin başlarında da rastlanır. Bunlar daha önce Orta Asya'da rastlanan ancak Selçuklular'ın İslam dinini benimsemesiyle başka anlamlara dönüşerek süregelen figürlerdir. Büyük Selçuklularda görülen bu doğaüstü figürler XII-XIII.yy.'larda Anadolu Selçuklular'ında yaygınlaşmıştır. Şans, uğur getiren tılsımlı varlıklar olarak düşünülen (26) siren ve sfenksler de her zaman başlarında taçla betimlenmişlerdir. Örneğin Rey şehrinde bulunmuş olan XI.yy.'a ait seramik tabaktaki siren (Resim 13) ve Niğde Hüdavent Hatun türbesindeki (1312) pencerenin yanındaki siren figürleri başlarında üç dilimli taçlarla görülmektedirler (Resim 14). Melek betimlerine Selçuklular'da pek rastlanmamakla birlikte Konya surlarından arda kalan iki melek kabartması çok ilginçtir. Uçmaya hazırlanırken betimlenen bu meleklerin

Resim 14: Niğde Hüdavent Hatun Türbesinde pencerenin yanındaki taçlı sfenks

Resim 15: Konya'dan taş kabartma melek I

başlarında da Selçuklu hükümdarlarında görülen üç yaprak dilimli Selçuklu taçları vardır (Resim 15).

Görülüyor ki Selçuklular'da taçın dinsel anlamından sıyrılarak yalnızca dünyevi bir hükümdarlık simgesi olarak kullanılmasının yanı sıra, çeşitli doğaüstü varlıklar da taçla düşünülmüş ve taçla betimlenmiştir. Bu da Selçuklular'da Sasani etkilerinin yanı sıra Orta Asya Türk toplumlarındaki taç geleneğinin de süregeldiğini göstermektedir.

Nitekim sözü edilen bu üçgen dilimli taçlara Orta Asya'da İ.Ö.I.yy.'dan başlayarak rastlanmaktadır. Shantung Han kabartmalarındaki çocuk Kral Tch'eng'in (Çizim 3), Hun Şavaş Tanrısı Ch'in-yo'nun başındaki taçların yanısıra (Resim 3) Göktürkler'de görülen üçgen dilimli taçlar da bu tiptir. Bu taçların Orta Asya'daki başlıklardan geliştirilmiş ve zaman içinde taç anlamı yüklenmiş olması mümkündür. Bunun yanı sıra erken yakın Doğu kültürlerinin etkisi olduğu da düşünülebilir. Ancak üçgen dilimli taçların İ.Ö.II-I.yy.'lardan başlayarak Selçuklular'ın sonuna kadar bir süreklilik göstermesi bunun Türk kültür ve gelenekleri içinde özümsemiş bir taç olarak uzun bir zaman dilimi içinde

varlığını sürdürmüş olduğu gerçeğini ortaya koyar. Hun Savaş Tanrısı Ch'ih-yo'nun tacı (Resim 3) ile Konya müzesindeki melek figürlerinin başındaki taçların (Resim 15) benzerliği bu sürekliliğe güzel bir örnektir. Doğaldır ki Selçuklular İran'a geldikten sonra hem Orta Asya'dan getirdikleri üçgen dilimli taç geleneğini sürdürmüşler, hem de Sasaniler'in görkemli taç geleneğinden etkilenmişlerdir. Nitekim Sultan Berkya-ruk'un Camî üt-Tevarih'deki betiminde görülen asma taçın bu anlamda kullanılmış olduğu düşünülebilir.

Ne var ki Türkler'de yüzyıllarca varlığını sürdüren ve Selçuklular'ın İslamla bağdaşarmayı başardıkları bu üçgen dilimli taç geleneği ve taca yüklenen anlamlar, Osmanlılar'da İslam dininin daha farklı yorumlanmasından ve Orta Asya geleneklerinin zaman içinde etkilerini yitirmesinden dolayı yok olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda taç giymenin yerini "kılıç kuşanma" almıştır. Ancak kökeni Orta Asya Türkleri'ne inen bu taçların form ve anlamı unutulmamış, Osmanlı minyatürlerinde melek, burak gibi betimlerde yer almış ve varlığını bir anlamda yalnızca kavramsal olarak sürdürmüştür.(1) J.F.Haskins, "Tanghyn-

NOTLAR

(1) J.F.Haskine, "Tanghyn-The Hero, AQ-ZHUNUS-The Beautiful and Peter's Siberian Gold", *Ars Orientalis*, Vol.IV, 1961, s.165.

(2) L.Rudenko, *Kultura naseleniye gornogo Altaya skifskoe vremya*, Moskova 1953, s.356.

(3) L.R.Kislasov, *Sovetskaya Arheologiya*, 19; L.A.Evtyuhova, VI, 6, 1954; VI, II, 1955 *Sovetskaya arheologiya* 27, s.305.

(4) E.Esin, "Bedük Börk", *The Iconography of Turkish honorific headgears*, Reprinted From the Proceedings of the IXth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Naples 1970, s.26.

(5) E.Chavannes, *La Sculpture sur Pierre en Chine au temps de deux dynasties Han*, Paris 1893, s.12.

(6) A.g.e., s.26-27.

(7) E.Esin, "Bedük Börk", "The Iconography of Turkish honorific headgears", Reprinted from the proceedings of the IXth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Naples 1970, s.26'dan.

O.Franke, *Geschichte de Chinesischen Reiches*, Berlin 1925, III/198.

(8) E.Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür ve İslama Giriş*, İstanbul 1978, s.52.

(9) S.V.Kiselev, *XLV Rekonstitusyon Materialı: Issled po archeologii*, SSR 9 M-L 1949, s.268-272.

(10) B.Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984, s.142.

(11) E.Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul 1978, s.167.

(12) M.Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1988, s.60.

(13) A.g.e., s.97.

(14) a) Ibn-ul-Cevzi, *el-Muntazam fi tarihi'l mülük ve'l ümem*, Haydar-abad, 1359,VIII, s.182.

b) Sıbt Ibn al-Cevzi, *Mir'atü'z-zaman fi tarihi'l-a'yâr* (yzm. TKS no.2907).

(15) Ebu'l-Ferec Bar Hebracus, *The Chronography* (çev.: E.A.W.Budger), C.I.London 1932, s.121.

(16) İbn ul-Cevzi, a.g.e., s.182.

(17) İbn ul-Cevzi, a.g.e., c.IX, s.29-30-35-36.

(18) Sıbt Ibn a Cevzi, a.g.e., s.219b.

(19) Râvendî, *Râhat-üs sudûr ve ayet-üs-sürur*, (çev.: A.Ateş) c.I, Ankara 1957, s.137.

(20) O.Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, 197.

(21) İbni Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara 1941, s.84.

(22) İbni Bibi, a.g.e., s.147.

(23) E.Merçil, *Kirman Selçukluları*, Ankara 1989, s.148-149'dan İkd-el-Ulâ Li L.Mevkîf el-âlâ (nşr. Ali Muhammed Amiri) Tahran hş/31, s.90.

(24) a) B.Gray, *The Illustrations to the "World History" of Rashid Al Din*, Edinbourg 1976, s.22.

b) H.Erdmann, "Die Hangande Krone.Des Berk-Yaruk Ibn Malik Schahs", *Beitrage Zur altertums Kunde Kleinasiens Rhein* 1989, s.174.

(25) C.E.Bosworth, *The Gaznavids*, Edinbourg 1963, s.38.

(26) G.Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978, s.96.

- Hmm. Sizde su çiçeği var..